ISSN 0236-0551 LIAUDIES KULTŪRA. 2006/2 (107)

Apie grybus, arba velniškas nuklydimas

Eglė TRINKAUSKAITĖ-JOHNSON

„Medžių lapams keičiant spalvą, iškritus rasai, rudens migloms apgulus žemę, jos paviršiuje pasirodo grybai, ir stuobriai, kelmai bei prikritusios šakos atgyja nuo šungrybių ir kitų paslaptingų išaugų."

Nuo neatmenamų laikų lietuviai rinko valgomuosius grybus. Šiame straipsnyje apžvelgsime sekuliarų grybavimo paprotį kaip nepertraukiamą senosios baltų religijos tąsą. Būdama Romos katalikų šalimi, desakralizuotoje kasdienybėje Lietuva tuo pat metu nesiliauja buvusi „pagoniška". Iš pažiūros grybavimas teatrodo kaip viena iš mėgstamų Lietuvoje laisvalaikio formų, būdas atsipalaiduoti, gastronominė manija, ekonominė galimybė. Bet patyrinėjus grybus senosios baltų tradicijos kontekste, lietuvių santykis su grybais pasirodo sudėtingesnis ir reikšmingas religiškai. Grybai padės mums prisiminti ir susigrąžinti giliuosius lietuvių prigimtosios religijos klodus, jos gyvybišką dimensiją – religijos materialumą. Šiuolaikiniai lietuviai negalvoja apie senosios baltų tradicijos materialųjį aspektą kaip religinį, ši dimensija jiems nebėra sąmoninga. Grybai padeda mums atskleisti po kasdienybe pridengtą šventąją tikrovę ir įžvelgti valdančius ją materialiuosius mainus. Lietuvių santykis su grybais atveria turtingesnę vietinės šventybės prasmę. Pasitelkiant padavimus bei mitus, grybai šiame straipsnyje susiejami su klastingojo mirusiųjų dievo Velnio chtoniškuoju pasauliu. Pabaigoje pasakojama apie tai, kaip lietuviai žiūri į vakariečių baimę nusinuodyti žaliuokėmis.

Su grybais yra susiję kai kas tokio, kas praveria duris į oficialiai atmetamą prigimtąją lietuvių religiją. Čia terminas „prigimtoji" (*indigenous*) reiškia būdingą Lietuvai, lietuvišką. Kalbant apie grybus atsiveria gyvybiška religijos dimensija – religijos materialumas. Šiuolaikiniai lietuviai negalvoja apie senosios baltų tradicijos materialųjį aspektą kaip religinį, ši dimensija jiems nebėra sąmoninga. Nuklystant nuo religijos prie grybų kartu apeinamos kai kurios intelektinės kliūtys, susijusios su populiariuoju religijos supratimu.[1] Populiariausiame lygmeny lietuviai religiją supranta tik kaip instituciją. Esu įsitikinusi, kad toks religijos supratimas yra provincialus, jis neatspindi tikrojo Lietuvos religiškumo. Oficialiai Lietuva Romos katalikų šalimi tapo 1387 m. didikams diplomatiniais sumetimais nutarus priimti Vakarų krikščionybę. Kilmingieji ir miestiečiai krikščionybę priėmė greičiau nei kaimo gyventojai. Valstiečiai tebegyveno pagal senosios baltų tradicijos gamtos ciklus bei kosminius ritmus (Eliade 1982). Juos pasirodė sunku išrauti net per ilgą laiką. Dauguma Lietuvos gyventojų gyveno sunkiai pasiekiamose, izoliuotose kaimo vietovėse, kur tęsė savo pagoniškus papročius (Urban 1989). Kaimo paunksmė buvo gimtosios tradicijos prieglobstis, kaip tik čia šventybė galiausiai pasislėpė po profaniškumu (Eliade 1982: 138). Ilgainiui išlikę senieji baltų religiniai papročiai ištirpo sekuliariojoje liaudies kultūroje.

Autentiškiausia lietuvių, kaip *homo religiosus*, dvasia atsiskleidžia per jų ryšį su Lietuvos kraštovaizdžiu. Esu įsitikinusi, kad lietuviai, religingi „pagonys", puoselėja savo prigimtinę religiją būtent savo tylioje kasdienybėje.[2] Vienas iš mano tikslų ir yra prakalbinti šią gilią tylą. Sartre'as yra pasakęs, kad „žodžiai sukelia perversmą [...], kai randa vardą tam, kas ligi tol gyveno be vardo" (cit. iš Bourdieu 1977: 170). Šešis šimtus metų prigimtoji religija tolydžio grimzdo gilion užmarštin, pasąmoninėn istorijon (Braudel 1980).[3] Anot Fernando Braudelio, ši gilioji istorija yra lėtesnė nei politinių įvykių bei civilizacijų istorija. Gilioji istorija liečia mūsų intymųjį santykį su nešiojančia ir maitinančia mus žeme. Gilioji istorija – tai be galo atsikartojantis dialogas, ir šis kartojimasis toks atkaklus, kad pakinta tik iš paviršiaus – yra laikui nepasiekiamas (Braudel 1980: 12). Šis nuolatinis neišsemiamas dialogas kaskart pralaužia oficialiąją politinių įvykių istoriją ir atitirpdo užmirštąją gelmę. Mano manymu, tai gali padaryti ir grybai – atitirpdyti užmirštąją gelmę.

Teorinis nuklydimas

Vakarietiškasis religijos supratimas neišreiškia gyvybiškiausių santykių, kuriais mes remiamės, visumos. Stengdamasis išspręsti šią problemą Charles Longas siūlo deprovincializuoti populiarųjį religijos supratimą. Tam būtina pakeisti mūsų įprastas vertybes, nes religija ir vertybės eina koja kojon. Savo vartotojiškoje visuomenėje labiausiai mes vertiname bei garbiname pinigus ir visa, ką už pinigus galima nusipirkti. Philipo Arnoldo teigimu, vartojimas ir yra mūsų religija. Sutinku: pinigai išreiškia ir apibrėžia gyvybiškiausius mūsų santykius. Pripažinę vartojimą esant mūsų religija, mes kartu priartėjame prie prigimtojo religijos supratimo. Indėnų mohaukų senolis ir dvasinis mokytojas Tomas Porteris savo dėdės žodžiais sako: „Mes, mohaukai, neturime religijos. Europiečiai ją turi, Vidurinė Azija ją turi. Mes neturime institucinės religijos. Mūsų žemė, mūsų visata – tarsi apsiaustas, ir mes gyvename tiesiog įsisupę į šį apsiaustą". Manau, kad Tomo Porterio dėdės žodžiai vykusiai deprovincializuoja vakarietiškąjį religijos supratimą. Jis tęsia: „Kol mes alsuojame ir geriame vandenį – tai mūsų religija. Mes negalime uždaryti jos į dėžutę".

Prigimtoji religija nesiduoda lengvai uždaroma dailiose mokslo kategorijų dėžutėse. J. Z. Smithas rašo religiją nesant įgimtą kategoriją. „Tai nėra viena iš pirmųjų sąvokų, kuriomis asmuo save charakterizuoja. Tai kategorija, primesta atitinkamam gimtosios kultūros aspektui iš išorės." (Smith 1998: 269). Etimologiškai žodis *religija* kyla iš lotynų *ligāre* 'rišti, sieti'. Pradžioje šį žodį ėmė vartoti pirmieji krikščionys, ir sparčiai

plintant krikščionybei, ilgainiui juo imta žymėti bet koks santykis su šventybe. Štai kaip religija tapo visuotine. Kadangi šiandien krikščionybė yra taip plačiai paplitusi, mes pamirštame, kad ji išsirutuliojo aplink Viduržemio jūrą, iš kur agresyviomis Romos imperijos galiomis pasisėjo po visą pasaulį. Kai tik pavartojame žodį *religija* prigimtosios religijos kontekste, visuomet svarbu turėti galvoje trūkį tarp dviejų iš pagrindų skirtingų buvimo pasaulyje orientacijų ar būdų – viduržemietiškąjį ir prigimtinį (Long/Reid 2003: 167–179). Šių dviejų skirtingų orientacijų smurtinių susidūrimų istorija kaip tik ir nubrėžia *religijos* termino ribas. Ši kolonijinio smurto istorija kai kuriuos tyrinėtojus netgi paskatino iš naujo apibrėžti religiją.

Prijaučiu keliems religijos apibrėžimams, išreiškiantiems svarbiausias prigimtinės religijos ypatybes. Charles Longas apibrėžia religiją kaip „galutinę orientaciją": „religija tad reikštų orientaciją – orintaciją kraštutine prasme: tai, kokią galutinę prasmę žmogus teikia savo buvimui pasaulyje" (Long 1986: 7).

Philipas Arnoldas bei Jennifer Reid toliau išplėtojo Longo apibrėžimą teigdami, jog išpažinti prigimtinę religiją reiškia būti prasmingame santykyje su vieta, kurioje gyveni. Philipas Arnoldas nuolat pabrėžia prigimtinę religiją esant susijusią su vieta ir dėmesiu jai. O itin svarbiu prigimtinės religijos atžvilgiu laikau J. Z. Smitho religijos apibrėžimą materialumo ir mainų sąvokomis. Materialumas ir mainai – tai centriniai principai, įgalinantys suvokti materialiąją religijos dimensiją. O esminis klausimas „kas mainoma?" iš santykio tarp žmogiškojo ir nežmogiškojo pasaulių padeda išskirti atskiras gijas. Iš prigimtinės religijos perspektyvos, netgi tokia gyvybiška veikla bei užsiėmimai kaip skirti maistui, turtui, sveikatai, vaisingumui ir darnai pasiekti remiasi žmogaus derybomis su anapusiniu pasauliu. Pavyzdžiui, siekdami turėti maisto, žmonės aukoja žemės ir dangaus dievybėms; siekdami turėti sveikus vaikus, žmonės tariasi su protėviais. Šios gyvybiškos derybos nustato prasmingą ryšį su vieta. Požiūris į religiją kaip tam tikrą materialumą bei mainus padeda susitelkti į tai, *ką žmonės daro*, o ne tai, ką jie *sako* tikį. Williamo Christiano religijos skyrimas į praktikuojamąją ir privalomąją skamba panašia gaida. Philipo Arnoldo (1999, 2001), Annos G. Gold (1988, 2001, 2002) ir Keitho Basso'o (1996) darbai irgi kalba apie mainus, apykaitą su gyvenamąja vietove. Minėtieji teoretikai suteikia tvirtą metodologinį pagrindą prigimtinių religijų tyrinėjimams. Žinoma, šis pagrindas tvirtas ne daugiau negu išvis įmanoma „šio pasaulio sumaištyje" (Smith 1978: 129).

Mano dabartinė gyvenamoji vieta, Jungtinės Valstijos, suteikia man distancijos nuo gimtosios kultūros hermeneutinį pranašumą. Atstumas nuo Lietuvos pasitarnauja kaip savotiška mainų tarp dviejų labai skirtingų gyvenimo pasaulyje būdų perspektyva. Šiuo metu gyvenu Jungtinėse Amerikos Valstijose, šalyje, kuri įvairiais atžvilgiais įsivaizduoja esanti šiuolaikinio pasaulio „normatyvinis centras". Longo žodžiais, „ir be normatyvinio centro religinė raiška bei apraiškos gali atskleisti savo ypatingus modalumus" (Long 1986: 84). Longo teigiama decentravimo metodologija ir mano požiūrį į tą „normatyvinį centrą" daro labai dviprasmišką. Ši dviprasmybė man pasitarnaus kaip hermeneutika, padėsianti pasikasti po vakarietiškojo pasaulėvaizdžio pamatais.[4]

Nuklydimas: grybai

Kai draugei Ramunei papasakojau apie savo tyrinėjimą, jos atsakymas buvo trumpas ir drūtas. „Na, lietuviai, tokie jie ir katalikai – apsimetėliai."

Ji gyvena Niujorke, taigi jos gyvenamoji vieta suteikia jai hermeneutinį atstumą nuo lietuvių. Sutinku su savo drauge: lietuviškoji katalikybė, palyginti su lenkiškąja, itališkąja ar net amerikietiškąja, yra šiek tiek juokinga. Mūsų kaimynai lenkai šaiposi iš mūsų apsimetėliško katalikiškumo, nes kur tik mes einame, vis renkame visokius akmenis ir šakas. Mūsų pagarba gamtos objektams ir daro mus paviršutiniškais katalikais. Šitą stebinantį paviršutiniškumą pati patiriu kiekvieną vasarą lankydamasi Lietuvoje. Įsivaizduokite rugpjūčio dieną tūlo lietuvio virtuvėje: ant viryklės kunkuliuoja ryškiai raudonos bruknės, česnaku ir krapais iš po stalo kvepia dideliam puode šviežiai užraugti agurkai. Šeimynykščiai, kalbėdamiesi apie vasaros atostogas kaime, valo ir konservuoja grybus. Ši šeima vasarą atostogauja ne brangiuose Graikijos, Turkijos ar Lietuvos pajūrio kurortuose. Ši šeima, kaip daugelis, renkasi „šešėlines atostogas" Lietuvos kaime. „Šešėlinių atostogų tinklapis"[5] veikia iš burnos į burną, o tai irgi tiesioginis tradicinio kaimiško gyvenimo palikimas. Turėti kaime giminių arba nuosavą sodybą (paveldėtą ar nusipirktą) laikoma laime. Kiti ištrūksta į užmiestį pas bendraminčius, draugus, arba kaip kaimo turistai. Lietuviai, kurie renkasi „šešėlines atostogas", yra linkę aktyviai rinkti miško gėrybes ir žuvauti. Miško gėrybės sudaro savotišką „šešėlinę ekonomiką", padedančią žmonėms žiemą. Viena moteris pasakė, kad „šešėlinės atostogos" kartu su tokia „šešėline ekonomika" – geriausias būdas atjaunėti ne tik kūnu, bet ir dvasia. „Geresnis ir už bažnyčią?" – paklausiau aš. Jos atsakymas gerokai nušviečia tuos metodus, kuriais dera imtis prigimtinės religijos Lietuvoje:

> Bažnyčia yra labai svarbi per didžiąsias šventes, vestuves, krikštynas, laidotuves. Kaip Baranauskas rašė apie mišką: „Ar aš miške stoviu, ar danguj, ar rojuj..." Tai panašiai žmogus ir jautiesi, galbūt netgi geriau negu bažnyčioj, ten kažkas šventa yra, tuose miškuose. Žinai, ta gamta žmogų labai veikia dvasiškai. Kodėl gi traukia visi į gamtą? Čia ne vien tiktai kad mes prisirinksim uogų ar grybų, bet visas tas ritualas labai įdomus. Namas ryte sujunda, kas žvejot, kas uogaut ar grybaut, ir aš negaliu toliau miegot, ir man atrodo, kad mane *kažkas* kelia iš lovos. O miške aš visada einu ir sukalbu maldelę mintyse, iš senovės perduotą, kad gyvatėlė manęs nekirstų. Ir nematau aš tos gyvatėlės. Persižegnoju ir kartoju tą maldelę tris kartus, bet dar reikia tureti duonos. Persižegnoji, ir sakykim, į vieną pusę duonos gabaliuką, į dešinę, į kairę, į priekį, atgal, ir eini pirmyn: *Oi žada kirsti mane gyvatė pikta, motina Dievo liekarstvą žino, išgydys mane.* Ir aš nemačiau gyvenime, gamtoje, va, kad aš susidurčiau su gyvate. Iš pat vaikystės mane išmokino ne mano močiutė, bet kaimynų močiutė. Būdavo, mama vedasi į tokį gojų mėlyniaut, ten labai toksai šlapias būdavo, pelkėtas miškas, labai būdavo daug mėlynių, bruknių ir girtuoklių. Labai bijodavom, nes ten tikrai miškuose būdavo daug gyvačių.

Lietuviai, kaip ir daugelis Rytų europiečių, iki šiol neįtikėtinai „atbuli", kiek tai susiję su jų senosiomis tradicijomis.

Grybavimas ir uogavimas – užsiėmimai, kuriuos sunku aprašyti, bet aš pati atmenu, kaip tai daroma:

> Pasiėmėm savo pintines, kibirėlius ir kišeninius peiliukus. Mūsų mažasis pinčeris nelyginant mažytis juodas elnias laigė po mišką. Jis sekiojo mūsų pėdsakais: mamos, tėvo, brolio ir mano. Kadangi jis nieko nerinko, tai buvo prižiūrėtoju.
>
> Panirome į grybų erdvėlaikį. Voveraičių šeima, išsislapsčiusi po pušaitėmis. Svajodama apie ką nors karališka, kliuvau tik už ūmėdžių. Nebylios varžybos. Mano mama – lepšių karalienė. Mano tėčio pasididžiavimas – keturi baravykai.
>
> Mūsų pavargusios kojos sunkiai klimpo į veślų žalių samanų kilimą. Lašiniai su juoda rauginta duona. Rauginti agurkai su krapais ir česnaku. Pirštai atsiduoda karčiais grybų syvais. Šile pražydęs lašinių kvapas.
>
> Mama, brolis ir aš sėdime ant nuvirtusio stuobrio. Tėtis stovi, tarsi bijodamas kažką išleisti iš akių. Valgome iš visos širdies. Retkarčiais pajuntu nuo savo pirštų kartų šviežių grybų skonį, sutraukia liežuvį. Kad šitaip valgytum lašinius, turi būti gimęs šiuose miškuose.

Ta pati lietuviška virtuvė. Esu čia viešnia. Nebegrybauju ir grybų žiemai nebekonservuoju, neberaviu daržų, nebeuogauju ir nebeverdu uogienių, nebedarau nieko, kad prisidėčiau prie šio materialaus gyvenimo. Jaučiu viduje kaltę – kad palikau šią šalį, kad jai nebepriklausau. Amerikoje aš gyvenu visai kitaip – perku ir vartoju daiktus, atkeliavusius iš tolimiausių kraštų. Tačiau čia, šioje virtuvėje, aš stebiu, godžiai klausausi, geriu į save sodrius kvapus, spalvas, daiktų paviršius, žodžius. Ir tuomet visiškai netikėtai padarau kai ką neįtikėtinai kvailo: tarp viso to užkalbinu savo šeimos narius apie religiją. „Jūs visi esat pagonys, apsimetinėjantys katalikais", – rėžiu stačiai. Jie išsiviepia, susižvalgo ir įremia akis į mane tarsi į beprotę, bet aš žinau, kad lietuviai gana pakantūs beprotybei, jeigu ji atkeliavo iš užsienio, ypač iš Amerikos. „Mes – katalikai, – sako mano brolis. – Biblija draudžia mums garbinti kitus dievus". Maždaug taip, – pokalbis apie religiją baigtas. Mano brolis tik patvirtino, jog būti *kataliku* yra socialiai priimtinas identitetas, o būti *pagonimi* – ne.

Lietuva – „Marijos žemė". Jokių klausimų. „Mes – krikščionys", – sako žmonės, taip prisistato ir visa šalis. Bet jeigu apibrėžtume religiją pagal tai, ką žmonės daro, bent jau savaitgaliais ir per išeigines, tai grybavimas pridėtų prie Lietuvos religinio kraštovaizdžio gana reikšmingą dimensiją.

Lietuvos religiją sudaro daugiau nei vienas monolitiškas sluoksnis. Žinoma, Romos katalikybė yra oficialusis ir regimiausias sluoksnis: apsilankius sostinėje Vilniuje sunku nepastebėti gausybės gražiausių bažnyčių. Senojo Vilniaus centre – Katedra, dabartiniu savo pavidalu pastatyta 1783 metais ir primenanti senųjų Viduržemio jūros kultūrų statinius, tarsi priklausytų Romai ar Atėnams.[6] Katedros istorija eina koja į koją su painia Lietuvos istorija. Vilniaus Katedra pastatyta ant pagoniškos Perkūno šventyklos. Tokia buvo misionierių strategija: praryti pagoniškąją religiją bažnyčias statant vietinių šventovių vietose. Bažnyčių gausa tokiame santykinai nedideliame mieste kaip Vilnius tad rodo čia buvus daugybę pagoniškų šventviečių. Šventvietės paprastai neįrengiamos atsitiktinai: bendruomenė pasirenka vietą todėl, kad joje savaime reiškiasi kažkas švento. Eliade tokį šventybės pasireiškimą vadina hierofanija (Eliade

1959). Hierofanija niekuomet neįvyksta pati sau – ji įvyksta žmonėms tiesiogiai sąveikaujant su savo dievais. Hierofanija įvyksta ten, kur prasideda derybos tarp žmonių ir dievų – tai pirmasis šventybės laipsnis. Tuo tarpu religija yra antrojo laipsnio šventybės atspindys, labiau nutolęs nuo gyvybiškųjų mainų tarp žmonių ir dievų.

Vilniaus Katedra bei jos aplinka centre teatspindi vieną senosios baltų religijos Lietuvoje fragmentą. Lietuviai pagonys dievus garbino po atviru dangumi (Rowell 1994; Vaitkevičius 2003). Karalius-žynys Gediminas statė bažnyčias tenkindamas svetimšalių pirklių iš lotyniškųjų Vakarų ir ortodoksiškųjų Rytų religinius poreikius. Taigi ir pagoniška šventykla be stogo buvo pastatyta grynai paveikus svetimam stiliui (Rowell 1994). Dauguma lietuvių atlikdavo religines apeigas netoli savo gyvenamųjų vietų. Gyvybiškos derybos su dievais vyko sodybų pastatuose, vietiniuose alkuose bei šventose giraitėse. Senovės baltai gyveno nuolatinėje šventybės kaimynystėje, o jų kasdieniai laukų darbai buvo tiesiogiai susiję su vietos kraštovaizdžiu. Pavyzdžiui, senovėje chtoniškasis kaukas pasirodydavęs ant namų slenksčio arba nuogas, arba apsivilkęs skarmalais, o rankoje turėdamas skiedrą. Taip pasirodydamas kaukas siūlė žmonėms jį aprengti ir pamaitinti. Priimti iš jo skiedrą reiškė sudaryti sandėrį tarp žmonių ir chtoniškojo pasaulių – imtis žemės ir lauko darbų (Greimas 1992).

Religija ir hierofanija įkūnija skirtingus šventybės artumo lygmenis, arba jos intensyvumo laipsnius. Šios skirtingos laikysenos šventybės atžvilgiu gali suteikti užuominą, kodėl lietuviai savaitgaliais veikiau linkę grybauti nei eiti į bažnyčią. Užkalbinti apie mišką lietuviai sako neįsivaizduojantys be jo savo gyvenimo, taip jie prie jo prisirišę. Viena moteris pasakė, kad ją į mišką traukia taip stipriai, tarsi *kažkas miške ją šauktų*. Mano įsitikinimu, grybaudami žmonės tiesiogiai bendrauja ir dalyvauja mainuose su vietiniais baltų dievais, iki šiol tebegyvenančiais miškuose. Dėl ko šiuose miškuose deramasi? Kuo mainomasi? Kokie dievai slypi po grybais? Dar nežinau, bet kaip tik tai ir noriu pasiaiškinti.

Grybautojai negalvoja apie savo užsiėmimą kaip apie prigimtinę religiją dėl keleto priežasčių. Pirma, jie išvis negalvoja apie religiją, kitokią nei jų antrinio sluoksnio Romos katalikų religiją (Cristian 1981). Antroji priežastis labai paprasta: tam, ką žmonės *daro*, kad ir tęsdami seną tradiciją, jie išvis nekelia egsistencinių klausimų. Žmonėms nekyla klausimų apie kultūrą, kurioje jie gyvena. Tiek fizinis atstumas, tiek egsistencinis trūkis su savąja kultūra gali atverti ją visai kitoje perspektyvoje. Pavyzdžiui, aš kur kas labiau susidomėjau Lietuva kaip tik po to, kai ją palikau. Ir ėmiau matyti ją kitaip, tarsi atvykusi į Ameriką užsidėjau kitokius, keistus akinius.

Bet grįžkime į virtuvę, pas grybus. Čia jie atrodo tarsi iš kito pasaulio, tarsi migloje. Grybai paslaptingi tuo, kad atsiranda tarsi iš niekur, kad lieka grybais net nupjauti ar išrauti, kad vilioja žmones į savo pasaulį. Kas juos sėja? Kaip ir žolės, krūmai, medžiai – tik daug greičiau ir todėl akivaizdžiau, – jie dygsta stebuklingai, tarsi iš niekur, be žmogaus įsikišimo. Žmonės viską meta ir per žvarbų rūką ar lietų lekia į miškus grybauti, tarsi neturėtų daugiau ką veikti (kaip kad žvejai „mėgėjai" – žvejoti). Grybai kažkaip *pririša* žmogų prie miško. Tik pažvelkite į tą nušvitusį veidą, kai jis pjauna prie pat žemės grybo kotą arba nekantriai išrauna jį iš samanų. Kai tyrinėja grybą, pauosto, palaižo ir rūpestingai deda tarp kitų krepšin. Žmonės moko savo vaikus ir vaikaičius apie kai kurių grybų pavojingumą. Jie perduoda šias nerašytas žinias iš kartos į kartą, todėl žino, kurių reikia saugotis, o kuriuos gerbti – rodyti vienas kitam, aptarti, nuvalyti, nulupti, supjaustyti, pagaminti, valgyti arba konservuoti, džiovinti, pakabinti, parduoti, apuostyti, mainytis jais, dovanoti juos. Žmonės garbina grybus... ir dar kažką grybuose bei anapus grybų.

„Medžių lapams keičiant spalvą, iškritus rasai, rudens migloms apgulus žemę, jos paviršiuje pasirodo grybai, ir stuobriai, kelmai bei prikritusios šakos atgyja nuo šungrybių ir kitų paslaptingų išaugų" (Hall ir kt. 2003: 13). Gyvos senosios baltų religijos liekanos išliko ištirpę sekuliarioje, arba liaudies, kultūroje ir tebegyvuoja labai nuvertintais, kone nebėžiūrimais kasdieniais pavidalais. Kai kas, pavyzdžiui, išliko būtent senajame grybavimo paprotyje. Tai labai paprasta: prieš Romos katalikybei ateinant į Lietuvą, grybai ir su tais grybais susiję dievai čia jau buvo. Nežinome, ar tuomet lietuviai vadino savo užsiėmimą „religija" – jie gal neturėjo nė tokio žodžio, nes *religija*, kaip žinome, – nesenas reiškinys, įvestas jau naujaisiais laikais. Žmonės tiesiog darė tai, ką laikė esant svarbu, reikšminga ir *šventa* dar prieš ateinant religijai. Lietuviai grybavo dar prieš ateinant religijai į Lietuvą. Dėl kažkokių neaiškių priežasčių daugelis lietuvių iki šiol, vos prasideda grybų laikas, metasi prie jų su tokia aistra, kad šventieji kapuose turėtų pažaliuoti iš pavydo. Grybavimas nėra pernelyg gerai paliudytas, bet žinoma, kad jau XVIII a. žmonės mokėjo savo ponams feodalams mokesčius grybais, ir visuose apylinkių turguose buvo prekiaujama grybais. Šie ekonominiai mainai iš tikrųjų buvo sakraliniai mainai, nes grybai Lietuvos kraštovaizdyje neišvengiamai buvo susiję su šventomis vietomis. Kaip mainų priemonė, pinigai nepriklauso jokiai vietai, o grybai dygsta ir auga konkrečioje vietoje (Smith 1978: 141). XIX a. nutiesus geležinkelį, žmonės ėmė gabenti baravykus į Vilnių, Varšuvą, Sankt Peterburgą. Kai metai pasitaikydavo „grybingi", Marcinkonių gyventojai mesdavo laukų darbus ir visą savo laiką bei jėgas skirdavo grybų ekonomikai. Šilta drėgna vasara ir vėsesnis, bet lietingas ruduo ir atneša „grybingus metus" (Stephenson ir kt. 2003: 96). Kadangi sezoniniai orai Lietuvoje gana stabilūs, grybingas būna dažnas ruduo.

Kaip ir senovėje, lietingas 2004-ųjų ruduo atnešė eilinius „grybingus metus", ir *Lietuvos rytas* sumirgėjo „grybų žiniomis". Straipsnyje „Akyli grybautojai gardžiais valgiais mėgaujasi žiemą"[7] cituojamas Vidmantas Martinkonis išdidžiai prisipažįsta esąs pagrindinis savo šeimos aprūpintojas. Martinkonis – verslininkas, Vilniuje užimantis aukštas pareigas kaip finansų ekonomistas, – sakydamas, jog aprūpina šeimą, turėjo galvoje ne pinigus. Jis turėjo galvoje *grybavimą*. Martinkonis nuo vaikystės yra aistringas grybautojas, ir dabar jis parneša savo žmonai Nijolei pilnus krepšius grybų, kuriuos ji valo, gamina, džiovina, o likusius konservuoja žiemai. Tame pačiame straipsnyje pranešama, kad Seimo narys Vydas Baravykas „tiesiog dievina baravykus", labiausiai vertinamus Lietuvoje grybus. Lietuvių *dievina*, akivaizdu, yra vienos šaknies su *dievas*. Baravykų ar kitų grybų „dievinimas" šiaip jau nėra visuotinis reiškinys. Tokiose išsivysčiusiose šalyse kaip Anglija, Jungtinės Valstijos,

Australija ir Naujoji Zelandija baravykas veikiau būtų nuspirtas batu nei atsidurtų ant kieno nors stalo (Hall ir kt. 2003: 20). Žmonės, nepažįstantys grybų, paprastai elgiasi su jais nepagarbiai – nuspiria arba sumindo. Identifikavimas ir vardas žmonių–grybų santykiuose labai svarbu.

Pavyzdžiui, būtų sunku rasti lietuvį, kuris nuspirtų baravyką. Nes lietuviai pažįsta baravyką ir vertina jį už tai, kas jis yra. Tačiau identifikavimas ir vardas siekia dar toliau: *Baravykas* – įprasta Lietuvoje pavardė. Tokiame kontekste visiškai suprantama, kad ponas Baravykas garbina savo giminaičius. Ir kai neturi laiko grybauti pats, perka juos iš prekiaujančių pakelėje. Vydas Baravykas nuolat juokauja dėl savo pavardės, sakydamas, kad ketina uždrausti tiems pakelių prekeiviams grybauti. „Uždrausiu vienąsyk rinkti baravykus: kiek galima mano giminę rauti"[8], – sako. Grėsmė, kaip toteminis grybo-vardo-šeimos ryšys, pasireiškia sveiku sąmojumi. Tačiau baltiškame kontekste čia esama kai ko daugiau nei sąmojus. Grybavimas giliai įaugęs į žmonių kasdienį gyvenimą. Martinkonis sako, kad grybaudamas jis kuria verslo planus. Pasak jo, geriau *dirbti grybaujant nei grybauti dirbant*. Lietuvių kalboje *grybauti*, kai pavartojamas ne miško kontekste, turi perkeltinę reikšmę 'tinginiauti', 'sapnuoti' ar 'slampinėti be tikslo'.

Velniškas nuklydimas: grybai ir anapusis

Dabar nuo grybų gyvenimo žiniasklaidoje pereikime prie gilesnių prasmių bei užuominų apie grybus lietuvių mitologijoje ir tautosakoje. Mano įsitikinimu, senovės lietuvių pasaulėvaizdyje grybai yra susiję su chtoniškuoju Velnio pasauliu. Senovės baltų pasaulėvaizdyje pasaulis yra padalytas į tris sritis: dangų, viduriniąją žmonių sritį ir žemutiniąją, požemių sritį. Svarbiausieji dievai gyveno viršutinėje ir žemutinėje srityse, o mažiau svarbūs – viduriniojoje. Svarbus, bet tolimas dangaus dievas gyveno danguje. Mažiau svarbūs dievai, padėdavę kasdieniuose rūpesčiuose, gyveno viduriniojoje, žmonių srityje. O mirusiųjų dievas, liaudyje pats populiariausias, – žemutinėje, požemių srityje.

Kaip misionieriams pavyko susidoroti su kaimo gyventojų kasdieniais „ryšiais su velniu" (Christian 1981: 161)? Perkūnas, regis, bus turėjęs šventyklą, o kur buvo deramasi su puškaičiais, kaukais ir bezdukais? Kaimas, lietuvių kaimiečių pasaulis turėjo būti tankiau nei miestas apgyventas dievų. Martynas Mažvydas, pirmojo lietuviško Katekizmo (1547) autorius, užsimena apie senąjį panteoną kaip *pati welina*. Velinas čia žymi ne vieną atskirą dievą, o atstovauja visam žemės dievybių ir jų pagalbininkų būriui, kompleksui, kurį sudaro Žemėpatis, Laukpatis, Vaižgantas, Veliona, Aitvaras, Laimė, Laumė, Giltinė ir t. t. (Greimas 1979; Vėlius 1998).

Antai Puškaitis puškuoja, kaip pati visa ką gyva nešanti žemė, ir pagimdo ištisą būrį chtoniškų dievybių, vardu bezdukai, arba barstukai, barzdukai, ir kaukai (Greimas 1979: 23). Puškaičiui tarnaujantys kaukai iš visų minėtų chtoniškų dievybių glaudžiausiai susiję su grybais. Kaukai gimsta iš pačios žemės, tarsi Puškaičio „išpuškuoti"; tai ne visai išbaigto, „embrioninio" pavidalo būtybės, gyvenančios miškuose ir susijusios su senosiomis kapavietėmis (žr. Vaitkevičius 2003: 211–216). Ir kai kurių rūšių grybai pavadinime turi elementą *kauk-*, pavyzdžiui, *kaukagrybis* 'paprastoji poniabudė (Phallus impudicus)', pažodžiui būtent „kauko grybas"; *kaukatiltis* 'vieta, kur grybai auga tiltais, kur daug grybų'; *kaukaratis* 'žiedinė grybų grupė', sakoma: *An kaukaračių nekurk ugnies – gal kaukeliai dar ateis vakaroti* (LKŽ V: 419–421; Greimas 1992: 20). Pasirodydami žmonių ūkyje, kaukai neša žemiškąsias gėrybes ir, kaip tokie, yra susiję su skalsa – išteklių, gausos, vaisingumo principu (Greimas1992: 21). Ir šiuo atžvilgiu jų santykis su grybais atrodo itin reikšmingas: grybai yra pati akivaizdžiausia žemės vaisingumo apraiška, jie savaime pernakt išdygsta iš žemės, lyg per stebuklą. Čia ir slypi religinė grybavimo esmė: susidūrimas su neišsemiamu žemės vaisingumu, dalyvavimas jame, jo pagerbimas.

Mano įsitikinimu, grybavimas yra labai archajiškas užsiėmimas, giliai įaugęs į senąjį pasaulėvaizdį. Žemutinei sričiai, akivaizdu, priklauso šaknys bei šakniavaisiai, visa, kas auga žemėje ir iš žemės. Grybai irgi auga žemėje ir iš žemės, dažniausiai po medžiais, užtat, kaip ir samanos, priklauso Velniui. Taigi kai šiuolaikinis lietuvis eina į mišką grybauti, simboliniame lygmeny jis eina pas savo protėvių *vėles*, gyvenančias medžiuose bei Velnio viešpataujamoje požemio srityje. Senųjų baltų požiūriu, mirusieji ir gyvieji nebuvo atskirti, jie bendravo. Mirusiųjų pasaulis nebuvo nepasiekiamai toli, jis buvo gyvųjų kaimynystėje.

Kaukai ir vėlės irgi įdomiai tarpusavy susiję. Tos pat šaknies *kauk-*, pasak Greimo, dar yra žodžiai *kaukė* ir *kaukolė*:

„Susidaro įspūdis, kad *kaukėmis* prisidengusios būtybės atstovauja gemalines, dar neišbaigtas gyvenimo formas, ankstyvesnes už tikrąjį žmogaus gimimą. Todėl galima prileisti, kad tos būtybės, laikinai iškilę į paviršių laikotarpyje, kuris apribotas gimimu ir mirtimi, ir pasireiškę „žmogišku gyvenimu", ir vėl sugrįžta į savo senąjį priešgimtinį stovį, tęsdamos savo egzistenciją vėlių, t. y. „gyvųjų-mirusiųjų" pavidale, laukdamos, kol pagaliau ateis tikroji mirtis-poilsis" (Greimas 1990: 60).

Kaukų–vėlių–grybų ryšys akivaizdus ir grybaujant: mažus, dar nesusiformavusius grybus išmintinga palikti ramybėje, nes „embrioninėje" stadijoje sunku juos tiksliai atpažinti. Taip mitinis kaukų–vėlių–grybų ryšys gyvai atsispindi žmonėms aktyviai dalyvaujant žemės vaisingume.

Ir grybų, ir vėlių metas yra ruduo – būtent rudenį švenčiama pagrindinė vėlėms skirta šventė net ir vadinama Vėlinėmis (nors lapkričio 1 jau ne grybų metas, bet yra pagrindo manyti, kad kitados Vėlinės galėjo būti minimos kiek anksčiau metų laiku).

Pagaliau vėlių valdovas Velnias, kaip žinoma, yra itin glaudžiai susijęs su pelkėmis bei raistais, o viena iš palankių sąlygų grybams dygti kaip tik yra drėgmė. Taigi ir drėgmė yra požymis, siejantis grybus su Velniu. Velnias taip pat yra susijęs su kai kuriais medžiais (kaip kad ąžuolu, kuriame jį muša Perkūnas), ir ypač augančiais drėgnose vietose (būdingas „Velnio medis", pavyzdžiui, yra alksnis, kurio medienos rausva spalva aiškinama velnio krauju). Tuo tarpu visi valgomieji grybai remiasi mikorize – auga ant tam tikrų medžių šaknų (iš gr. *mykēs* 'grybas' ir *rhiza* 'šaknis'), sudaro su jais simbiozę. Pagaliau grybai vaidina reikšmingą vaidmenį dekompozicijoje – mirusios materijos irimo procese. Jei ne grybai, grybeliai, pelėsiai ir kerpės, žemė būtų padengta storu sluoksniu visokių atliekų: šakų, senų lapų, rąstų, netgi maitos.

Mikorizė: sakralinės sąsajos

„Jų, dirbančių savo darbą, pilna visur: žemėje, ore, ežeruose, jūrose, upėse, lietaus balose, maiste ir rūbuose, jūsų, mano ir kiekvieno viduje. Be grybo nebūtų nei duonos riekės, nei vyno taurės, nei tavęs paties. Duona, vynas, sūris, alus, gera kompanija, mėsos kepsnys, geras cigaras – viskas papeliję. [...] Grybiena – pribuvėja tarp mirties ir gyvenimo, tarp gyvenimo ir mirties, ir vėl atgal. Čia esama baisios ir stebuklingos tiesos – būtent, kad visa kas gyvena, tik jei kažkas kita pašalinama iš kelio. Jokios mirties, jokio gyvenimo. Jokių išimčių. Visa kas turi ateiti ir pasitraukti. Žmonės. Metai. Idėjos. Viskas. Ratas sukasi, ir sena virsta pašaru naujam" (Fulghum 1986: 146).

Neretai žmonės laiko grybus paslaptingu, antgamtišku dalyku (Hall ir kt. 2003). Philipas Arnoldas sako: „Grybai stebuklingi, jie atsiranda iš niekur. Tai nelabi daiktai, nepaklūstantys normaliai tvarkai – jie gyvena tada, kai visa kita miršta. Kaskart grėbdamas lapus savo kieme as juos nurėžiu, o jie atsiranda vėl". Iš kur grybai atsiranda? Mikologai sako grybus augant visame pasaulyje. Atskiri grybai, kuriuos matome paviršiuje, tėra neregimo painaus tinklo regimos apraiškos. Šios plačiai ir tankiai išsišakojusios mikroskopinės gijos vadinamos hifais, iš gr. *hyphē* 'audinys, rezginys, voratinklis'. Atskiras grybas iš tikrųjų yra itin sudėtinga hifų sistema. Visas hifų rezginys vadinamas miceliu, iš gr. *mykēs* 'grybas' ir *hēlos* 'atauga'. Esant maistingų medžiagų ir palankioms sąlygoms, mikelis užaugina grybą. Taigi mums, žmonėms, grybai yra neregimų požemio rezginių regimos apraiškos.[9] Pasitelkiant Stephensono analogiją, grybai mikelio atžvilgiu yra tarsi obuoliai obels atžvilgiu (Hall ir kt. 2003: 15). Grybai randasi iš painaus požeminių tinklų rezginio, iš simbiotinių mikorizės ryšių.

Štai kaip lietuvių etiologinė sakmė aiškina grybų kilmę:

> Mano tėvas liuob taip pasakos:
> Vaikai, ar jūs žinot, iš kur grybai atsirado? Sako, ėjo Dievas su šventu Petru, kai vaikščiojo ant žemės. Ir šventas Petras, eidamas pro rugių lauką, nuskobė vieną varpelę. Nuskobė ir pakando grūdelį išėmęs. Dievas ir sako:
> – Ko lieti? Juk jis ne tavo. Spjauk lauk tą grūdelį.
> Tas išspjovė. Dievas ir sako:
> – Iš to grūdelio išdygs grybelis, te būna neturtingam žmogui (Vėlius 1986: 94, Nr. 179).

Ši sakmė savo turiniu ir struktūra labai panaši į kitas sakmes, nusakančias bendrus Dievo ir Velnio kūrybinius veiksmus. Spjūvis – tai nukreiptas žemyn, chtoniškai orientuotas, drėgnas kūrybinis veiksmas, paprastai priskiriamas nelabajam Velniui. Tačiau čia turime šventą Petrą, šventąjį, atsikrausčiusį į Lietuvą ir lietuvių tautosaką iš svetur. Sakmė taip pat kalba apie laikus, kai Dievas *vaikščiojo ant žemės* – taigi kai Dievas (ar dievai) dar gyveno žmonių kaimynystėje, dar nebuvo pasitraukęs ir virtęs *deus otiosus*, palikęs savo sukurtą pasaulį eiti savais keliais (Eliade 1982: 151). Reikia manyti, kad šv. Petras nedalyvavo lietuvių kosmogonijoje, nes kai misionieriai jį atnešė į Lietuvą, ši pasaulio dalis jau buvo pilnai sukurta. Šv. Petro pasirodymas – įprastas katalikiškų personažų įtraukimo į prieškrikščioniškus siužetus pavyzdys. Šioje sakmėje šv. Petras rezonuoja su nelabojo Velnio figūra, kuris

irgi atstovauja neturtingųjų interesams. Kaip jau buvo užsiminta anksčiau, neturtingieji meldėsi vėlėms. Be to, neturtingieji labiau nei turtingieji priklausė nuo miško ekonomikos, taigi Dievas iš pat pradžių ir paliko grybus jiems.

Kita etiologinė sakmė kai ką priduria apie nuodinguosius grybus ir grybų ryšį su medžiais:

> Iš pradžių grybai buvo visi vienodi, nebuvo nei raudonų, nei geltonų, nei juodų. Ir visi buvo nenuodingi. O musė buvo labai bloga, visur platino visokius mikrobus. Tada sugalvojo ir grybus apnuodyt. Tai padarė grybų balių, aprengė juos visokiais spalvotais rūbais, o kartu ir nuodijo. Kiekvienam nustatė vietą, kur augt: vienam po pušim, kitus po egle pastatė, trečius po beržu, ketvirtus po ąžuolu. O voras labai ant musės buvo piktas už tai, kad ji jam ant nugaros kryžių pastatė ir du taškus – kaip kryžiuočiui. Tai jis medy pastatė tinklą ir pagavo musę. O kai pagavo, tai ir suėdė. O grybai tada taip ir liko aprengti spalvotais rūbais, nes musės nebuvo – ir nebuvo kam juos nurengt. Ir nuodingų tada atsirado (Vėlius 1986: 94, Nr. 180).

Tarp gyvybės ir mirties: šventybės dviprasmiškumas

Nors grybai yra pelėsių giminaičiai, tai dviprasmiška rūšis, ištrinanti aiškią ribą tarp augalų ir gyvūnų (Hall ir kt. 2003). Pastarųjų laikų mikologiniai tyrimai parodė, kad genetiškai grybai yra artimesni gyvūnams nei augalams.[10] Proteinų turtingas

grybas valgant išties labiau primena mėsą nei daržovę. Ir virškinami grybai ne taip lengvai kaip daržovės, todėl juos valgyti reikia su saiku. Grybai mums primena neaiškią ribą tarp gyvybės ir mirties: kaip maistas, kartais net vaistas, jie palaiko gyvybę, taigi yra gyvybė; kaip nuodai, jie yra mirtis. Valgomi su išmanymu bei saiku, kaip maistas ar vaistas, grybai yra gyvybės pusėje, tačiau, valgydami juos be išmanymo ir saiko, mes galime atsidurti ant mirties slenksčio. Grybai, kaip ir Velnias, gyvenantis iškart dviejuose pasauliuose, parodo mums platų Gyvybės (didžiąja raide) galimybių spektrą. Augdami ant to ir iš to, kas mirė, grybai primena mums, kad mirtis nėra anapus Gyvybės, bet yra jos dalis. Grybai primena mums, jog *mirusieji* irgi yra *gyvieji*. Kaip dviprasmiški gyvybės atstovai, grybai atstovauja šventybei ir moko mus apie šventybę. Palaikydami gyvybę, grybai moko žmogų apie kasdienę ribą tarp gyvenimo ir mirties – šventybės ribą. Jie moko žmogų įžvalgos ir saiko, kuriuos daugelis iš mūsų, šiuolaikinių žmonių, taip greitai prarandame. Grybai, būdami kartu maistas, vaistas ir nuodas, yra šventi. Nevalia su jais elgtis aplaidžiai. Koncentruodami savyje šventybę, grybai yra „stiprūs", turi „jėgos". Kiekvienas grybas yra savaiminė hierofanija.

Vienaip ar kitaip, grybai kalba, jie visad arba kaip nors nustebina, arba bent jau prižadina iš ėjimo užsisvajojus. Kartais atrodo, už jų tiesiog užkliūni, o kartais, tarsi jie patys kliūva už tavęs. Štai baravykas iššoka iš samanų ir stipriai paspaudžia tau ranką lyg koks geras dėdulė. Štai saulėtos voveraičių virtinės linksmai sveikina tave iš po kojų, visuomet nepriekaištingos kaip vaikai. Musmirės trumpais sijonukais, mirties mergelės, pasirengusios flirtui, įžūliai spokso į tave, kad net užima kvapą. Štai bezdaliai užkrečia savo polinkiais, kai juos užmini, ir nusiveja iš paskos savo dvokiančiais debesimis. Kažkas pasislėpęs medžio kamiene išgirsta tavo nelaimę dvidešimt keturiomis medinėmis ausimis. Klausosi ir praneša kažkam nežinia kur. Per nugarą pereina pagaugai, ir pametęs galvą bėgi šalin. Toli toli pasimato gauruoti juodi pakaušiai, styrantys pro nukarusias skrybėles, tokias aukštas, kad, regis, galėtų paslėpti tave nuo lietaus arba net žaisti krepšinį, tik, žinoma, ne su tokiais liaunais stuburais. Dar aplink pilna visokių nepažįstamųjų, į kuriuos galima tik žiūrėti, šiukštu nepaliesti, nes tavo šeimynykščiai jų nepažįsta: nekalbėk su nepažįstamaisiais! O štai grybų tiltai, tarsi balti vandens kriokliai ar būrelis grakščių balerinų, šokančių ratelius. Jie nori tavo dėmesio ir žino, kaip jį patraukti.

Tapatybė ir Išlikimas

Pasak Ph. Arnoldo, *skirti dėmesį* yra pati prigimtinės religijos esmė. Kalbant apie grybavimą maistui, nepakankamas dėmesys gali turėti tokius nepageidautinus padarinius kaip rimtas apsinuodijimas ar netgi mirtis. Tai labai reikšmingas grybų ir Velnio ryšys. Žmonės, nepažįstantys grybų ar tiesiog jais pakankamai nepasidomėję, neretai apsinuodija. Pats nuodingiausias grybas – tai žalioji musmirė, Amanita Phalloides. Paplitęs Vakaruose jos pavadinimas – *The Death Cap* „mirties kepuraitė" ar „kepuraitė-mirtis". Atsitinka klaida, ir žmogus per aplaidumą, nepatyrimą ar dėmesio stoką apsinuodija.

Dzūkijos, vadinamojo „grybų rojaus", gyventojai skaniausiu grybu laiko žaliuokes, o labiausiai vertinamas po jų – baravykas. Lietuvos nacionalinis laikraštis paskelbė straipsnį, pavadintą „Žaliuokėms – Europos medikų nuosprendis"[11], kuriame minima 12 rimtų apsinuodijimo jomis Prancūzijoje atvejų, iš kurių trys baigėsi mirtimi. Pirmasis nuosprendį žaliuokėms, kaip nuodingiems grybams, paskelbė *New England Journal of Medicine*. Kadangi Lietuvoje žaliuokėmis dar niekas nėra apsinuodijęs, lietuviai nė neketina atsisakyti šio grybo. Užuot išsigandę Vakarų joms paskelbto nuosprendžio, žmonės atkakliai gynė šį grybą ir tik šaipėsi iš prancūzų. Dzūkai galvojo, kad prancūzai paprasčiausiai supainiojo žaliuokę su žaliąja musmire. Toks atsakymas taip pat reiškia, kad prancūzai nebepažįsta savo miškų: „galėjo būti ir taip, kad žmonės nežinojo, ką valgė – galbūt žaliuokių jų lėkštėse net nebuvo".[12] Pasipiktinęs Europos nuosprendžiu, „Hesona" bendrovės savininkas Viliumas Malinauskas netgi nubrėžė griežtą ribą tarp „mūsų" ir „jų", pareiškęs: „Bet mane daug kas *toje* Europoje stebina". Apskritai dauguma lietuvių skaitytojų atsiliepė į šį (Vakarų) Europos išgąstį skeptiškai ir su humoru:

> „Gal tai mados dalykas? Europiečiai daugelį metu valgė bobausius, o paskui paskelbė juos nevalgomais", – pasakė Miško grybų ir uogų asociacijos prezidentas Alvydas Taraila.[13]

> „Prancūzų skrandis puikiai susidoroja su varlėmis ir supelijusiu sūriu, o kai gavo normalaus maisto (grybų), jau šakės", – samprotavo kitas skaitytojas.[14]

> „Dzūkai turėtų surengti prancūzams grybavimo seminarus (mokamus), o tai tie proto gumbai visai nusibaigs, berydami musmires".[15]

> „Svieto pabaiga".[16]

Šios spontaniškos reakcijos atspindi užsispyrimą, su kuriuo prisirišama prie senųjų tradicijų bei tautinės tapatybės. Jos mena lietuvius tikrai pažįstant savo grybus, o žaliuokes esant svarbiu Lietuvos gamtos bei raciono dėmeniu. Gydytojas toksikologas Robertas Badaras ramiai reagavo i Europos nuosprendį, sakydamas, kad Lietuvoje žaliuokėms šis nuosprendis negresia: „Visi jas renka ir valgo. Jeigu kas nors paskelbtų, kad žaliuokės – nuodingi grybai, tai būtų panašu į grybų revoliuciją". Žmonių santykis, o ir pats straipsnio tonas, teigdamas prancūzus buvus nepakankamai atidžius ir supainiojus žaliuokes su žaliosiomis musmirėmis, sąmojingai suabejoja *New England Journal of Medicine* autoritetu. Šis nejučia išdidus tonas reiškia, kad prancūzams ne viskas gerai, jeigu jie nebepažįsta savo miškų ir grybų. Prancūzai gali sau toliau valgyti, kas tik jiems šaus į galvą, bet lietuvis dėl to žaliuokių neatsisakys. Anot lietuviško posakio, pats Velnias nešė ir pametė tuos lietuvius.

Kad ir kaip būtų keista, dėl pavojaus lietuviai rūpinasi mažiausiai. Aš užaugau grybaudama. Mūsų buvo būrelis vaikų, kurie nuolat naršėme miškelius prie namų. Iš savo patirties žinojome grybų vietas. Suklysti ir apsinuodyti buvo tiesiog neįmanoma, nes pamokos ir kasdienis patyrimas buvo tiesiog į kraują įaugę: grybai buvo giliai mumyse. Jeigu tik pats grybauji, esi saugus. Dažniausiai apsinuodijama perkant grybus turguje iš nepažįstamų. Pavojingiausias dalykas – grybus pirkti, taigi prarasti tiesioginį grybų-kaukų-vėlių ryšį. Save gerbiantis orus lietuvis niekuomet grybų nepirks. Didžiausias pavojus yra užmarštis.

Apskritai niekad negalėčiau miško gėrybių pirkti turguje. Pirkti ir po to valgyti, kažką gaminti iš jų. Juk ne pats rinkai. O kai pats rinkai, tai, sakykim, žiemą valgai, ir tiesiog matai tą mišką, kone tą vietą, tą samanėlę matai, ir tą gražų kelelį į tą slaptą vietą, kurią vienintelis žinai... Atgimsta vasara, toji diena, mintyse apsupa tie žmonės, su kuriais grybavai – tai visai kas kita. O jeigu, tarkim, nusipirkai turguje, tai viso to nėra. Nėra to jausmo, tos nuotaikos, to vaizdo, tų prisiminimų – visiškai neįdomu. Ir be miško gėrybių – grybų, mėlynių, bruknių – žiemą labai neįdomu gyventi. Mūsų šeima labiausiai mėgsta miško uogas, jos pirmos suvalgomos, netgi taupomos, tik per didžiąsias šventes. Tai ne vien tik valgis, ne vien skanumynas pilvui ir liežuviui palepinti, – tai ir *dvasinis* dalykas, visi tie iškylantys prisiminimai, vaizdai. Mes žinome grybaudami tokią gražią vietą su nuostabiu vaizdu į Nerį. Grybų iš ten net skonis kitas, – tokių turguje nenusipirksi!

Išvados

Iš pažiūros grybavimas tėra aktyvus poilsis, būdas praleisti laisvalaikį, gastronominis pomėgis, pagaliau ekonominė galimybė. Tačiau iš religijotyros perspektyvos, grybai atveria duris į lietuvių prigimtinę religiją. Grybai padeda atskleisti slaptą šventybę ir įžvelgti ją valdančius materialiuosius mainus. Taigi, mano įsitikinimu, lietuviams yra būtina sąmoningai išsaugoti šį senojo baltų pasaulėvaizdžio paveldą. Senajai baltų tradicijai reikia vėl suvokti save kaip religiją, ir dėl svarbių priežasčių. Ši tradicija teigia orientaciją, palaikančią gyvybišką ryšį, kitaip sakant, *re-ligio* tarp žmonių ir juos supančios aplinkos. Senoji baltų tradicija prasmingu, gyvybę palaikančiu būdu orientuoja žmogų į tai, kas yra gerai jam ir jį supančiai aplinkai. Grybavimas ir grybų valgymas yra religiškai prasmingi, ir tai atspindi tą natūralų ryšį, kurio dėka žmonės netampa atskirti nuo savo aplinkos, bet išlieka jos dalimi.

Toli gražu nenoriu pasakyti, kad atėjus rudeniui ir lietui palaisčius žemę, grybų pavidalu sudygsta mirusiųjų vėlės. Vis dėlto būtent rudenį, grybų laiku, būna Vėlinės. Vienas iš būdų, kaip grybai iš tikrųjų sieja žmogų su protėviais, yra tai, kad būtent tėvai ir protėviai, ne knygos, išmokė jį grybauti ir atskirti nuodingus grybus nuo valgomųjų ir gydomųjų.

Grybai, mįslingieji požemių pasaulio išperos, palaiko žmonių ryšį su mišku. Ryšį, koks yra *re-ligio*, kilęs iš *ligāre* „rišti" arba *re-ligāre* „surišti, atnaujinti ryšį" su kažkuo reikšmingesniu. Grybai ir jų simbolinis ryšys su požemiais, pelkėtuoju mirusiųjų pasauliu, išreiškia gelminį šventybės Lietuvoje sluoksnį. Šis prigimtas sluoksnis yra šventybės stuburas, kurio neįmanoma išrauti. Populiarusis Velnias, nors šiandien apšauktas šėtonu, čia išliks visuomet. Ir šis velniškas nuklydimas, užuot kalbėjus tiesiog apie religiją, nesibaigia grybais. Grybai, kaip maistas ir vaistas, – dar ne pabaiga. Grybavimas – tik vienas iš daugelio „ypatingų" užsiėmimų, sudarančių prigimtąją gyvenseną, – „ypatingų" ir net pavojingų tik tiems, kas ją užmiršo.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

NUORODOS:

1. Nuklysti nuo tiesioginio religijos aptarimo prie grybų – ne tik būtinas, bet, paradoksaliu būdu, ir tiesiausias kelias į senąjį baltų tikėjimą. J. Z. Smithas primygtinai siūlo religijotyrininkams eiti prie dalyko aplinkiniais keliais (Smith 1978: 129). Svarbiausia, kad grybų klausimas (materialumo, aplinkos, mitybos šaltinio, protėvių, pažiūrų į mirtį temų mišinys) puikiai tinka prieiti prie prigimtinių religijų apskritai. Prigimtinės religijos meta stiprų iššūkį vakarietiškajam / populiariajam religijos supratimui. Mūsų vakarietiškasis „sveikas protas", sąlygotas atitinkamo mūsų laikų „mentalinio klimato", religiją supranta kaip tikėjimą ir bažnytinę instituciją (Ginsburg 1992: 48). Philo Arnoldo teigimu, kalbėti apie prigimtinę religiją tokiais konvencionaliais terminais ne tik kad neduoda naudos, bet iškreipia pačią prigimtinę religiją kaip tokią; jos nešėjai atvirai sutrinka, susidūrę su tokiomis kategorijomis.
2. Būdama susijusi su Šiaurės Rytų Europos valstietiškuoju paveldu, aš prijaučiu Mircea's Eliade's požiūriui į Rytų Europos valstiečius kaip į tikrus *homo religiosus*. Veiksminga laikau ir Eliade's iš Kierkegaardo perimtą „šiuolaikinio žmogaus" ir „natūraliosios religijos" sampratą: „S. K. siekė parodyti, jog Danija, nors 'pakrikštyta', nėra krikščioniška. Šiandien tai akivaizdu. Nėra prasmės tai įrodinėti iš naujo (kaip kad daro daugybė šių dienų teologų). Man svarbiausia kas kita; šiuolaikinis žmogus, griežtai sekuliarizuotas, laiko save ir laikosi ateistu, areligišku ar bent indiferentišku. Tačiau jis klysta. Jis dar nepribaigė savyje slypinčio *homo religiosus*: jis tik pašalino *christianus* (jei išvis kada juo buvo). O tai reiškia, kad jam teliko būti 'pagonimi' pačiam to nežinant. Kartu tai reiškia dar kai ką: kad nereligiškų visuomenių nebūna" (Eliade 1977: 164–165).
3. Aptardamas *habitus* Pierre Bourdieu teigia „pasąmonę" esant ne kuo kitu, kaip „užmiršta istorija". Jis rašo: „... kiekviename iš mūsų skirtingu santykiu esama vakarykščio žmogaus. Tatai vakarykštis žmogus mumyse neišvengiamai vyrauja, nes dabartis tėra niekas palyginti su ilga praeitimi, kurioje mes susiformavome ir kurios padarinys esame. Tačiau mes nepastebime savyje šito vakarykščio žmogaus, nes jis įaugęs į mūsų kaulus; jis ir sudaro mūsų nesąmoningąją dalį" (Bourdieu 1977: 78–79).
4. Turiu omeny Pauliaus Ricoeur'o „pozityvų ir produktyvų dviprasmybės panaudojimą"; žr.: Interpretation theory: Discourse and the Surpluss of Meaning. - The Texas Christian University Press, 1976.
5. „Šešėlinių atostogų" terminas, kaip ir „šešėlinės ekonomikos", man labai priimtinas, nors niekuomet nesu girdėjusi jo Lietuvoje: abu terminai atsirado Amerikos spaudoje (vėlgi hermeneutinis atstumo padarinys). Žr. straipsnį Ross D. J. Low-budget vacation offers pastoral charm // The Baltic Times. - 2000, August, Nr. 2.
6. Istorinius bei architektūrinius duomenis apie Katedrą žr. <http://www.glassstealandstone.com/LH/VilniusCathedral.html>.
7. Jankauskienė A., Musteikytė D. Akyli grybautojai gardžiais valgiais mėgaujasi žiemą // Lietuvos Rytas. - 2004, Nr. 217: <www.lrytas.lt>
8. Ten pat.
9. „Nors grybai yra patys pastebimiausi pelėsio atstovai, jie tesudaro mažą dalį savo rūšies, kuri evoliucijos prasme pasirodė labai sėkminga. Pelėsis gyvuoja kone visose įsivaizduojamose aplinkybėse, netgi gėlame ir jūros vandenyje, nekalbant apie visas įmanomas sausumos vietas. Sakoma, kad jis žemėje sudaro dvigubai daugiau biomasės nei visi gyvūnai paimti kartu" (Hall ir kt. 2003: 15).
10. „Nors pelėsiai ilgai laikyti augalų pasaulio atstovais, jų protėviai iš tikrųjų galėjo būti gyvūnai. Pelėsių išsiskyrimas iš gyvūnų pasaulio turėjo įvykti labai seniai, nes molekulinė pelėsių sandara liudija juos jau buvus Žemėje ne mažiau nei prieš milijardą metų" (Hakk ir kt. 2003: 15).
11. Urmonaitė E., Venckutė J., Jankauskienė A., Lileikienė L. Žaliuokėms – Europos medikų nuosprendis: Lietuvoje mėgstamus grybus kitų šalių gydytojai vadina pavojingais sveikatai // Lietuvos Rytas. - 2004, Nr. 237: <www.lrytas.lt>.
12. Ten pat.
13. Ten pat.
14. Iš skaitytojų komentarų toje pačioje interneto svetainėje.
15. Iš skaitytojų komentarų toje pačioje interneto svetainėje.
16. Iš skaitytojų komentarų toje pačioje interneto svetainėje.

LITERATŪRA:

Arnold Ph. P. Eating Landscape: Aztec and European Occupation of Tlalocan. - Niwot, CO: University Press of Colorado, 1999.
Arnold Ph. P. and Gold, Ann Grodzins (Editors). Sacred Landscapes and Cultural Politics: Planting a tree. - Aldershot; Burlington, VT: Ashgate, 2001.
Basso K. Wisdom Sits in Places: Landscape and Language Among the Western Apache. - Albuquerque: University of New Mexico Press, 1996.
Bourdieu P. Outline of a Theory of Practice. - New York, NY: Cambridge University Press, 1977.
Braudel F. On History. - The University of Chicago Press, 1980.
Christian W. A. Jr. Local Religion in Sixteenth-Century Spain. - Princeton, NJ: Princeton University Press, 1981.
Eliade M. No Souvernirs: Journal 1957-1969. - New York: Harper & Row, 1977.
Eliade M. Ordeal by Labyrinth: Conversations with Claude-Henri Rocquet. - Chicago: University of Chicago Press, 1982.
Eliade M. The Sacred and Profane: The Nature of Religion. - New York, NY: Harcourt Inc., 1959.
Fine G. A. Morel Tales: The Culture of Mushrooming. - Cambridge, MA: Harvard university Press, 1998.
Fulghum R. All I Really Need To Know I learned In Kindergarten: Uncommon Thoughts on Common Things. - New York, NY: Ivy Books, 1986, 1988.
Gimbutas M. The Lithuanian God Velnias // Larson, Gerald (editor). Myth in the Indo-European Antiquity. - Berkley, CA: University of California Press, 1974.
Ginzburg C. Clues, Myths, and the Historical Method. - Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1989.
Ginzburg C. Night Battles: Battles : Witchcraft & Agrarian Cults in the Sixteenth & Seventeenth Centuries. - New York : Penguin Books, 1966, 1985.
Gold A. G. Fruitful Journeys: The Ways of the Rajastani Pilgrims. - Berkeley, CA: University of California Press, 1988.
Gold A. G., Bhoju R. G. In the Time of tress and Sorrows: Nature, power, and memory in Rajastan. - Durham, NC: Duke University Press, 2002.
Greimas A. J. Tautos atminties beieškant. Apie dievus ir žmones. - Vilnius-Chicago, 1990.
Greimas A. J. Of Gods and Men: Studies in Lithuanian Mythology. - Bloomington : Indiana University Press, 1992.
Hall ir kt. Edible and Poisonous Mushrooms of the World. - Portland & Cambridge: Timber Press, 2003.
Hoppal M., Pentikainen J. (editors). Northern Religions and Shamanism: the Regional Conference of the International Association of the History of Religions. - Helsinki, Finland: Finnish Literature Society, 1992.
Jones P., Pennick N. History of Pagan Europe - London, UK: Routledge, 1995.
LKŽ: Lietuvių kalbos žodynas, I–XX. - Vilnius, 1956–2002.
Long Ch. H. Significations: Signs, Symbols, and Images in the Interpretation of Religion. - Philadelphia, Fortress Press, 1986.
Rowell S. C. Lithuania Ascending: A Pagan Empire within East-Central Europe, 1295-1345. - New York, NY: Cambridge University Press, 1994.
Simoons F. J. Plants of Life, Plants of Death. - Madison: University of Wisconsin Press, 1998.
Smith J. Z. Map Is Not Territory: Studies in the History of Religions. - Chicago: University of Chicago Press, 1993.
Smith J. Z. Religion, Religions, Religious // Taylor, M. C. (editor). Critical Terms for Religious Studies. - Chicago: University of Chicago Press, 1998.
Vaitkevičius V. Alkai: Baltų šventviečių studija. - Vilnius: Diemedis, 2003.
Vėlius N. (sudarytojas). Kaip atsirado žemė: Lietuvių etiologinės sakmės. - Vilnius: Vaga, 1986.
Velius N. (compiler). Lithuanian Etiological Tales and Legends. - Vilnius: Vaga, 1998.
Velius N. (compiler). Lithuanian Mythological Tales. - Vilnius: Vaga, 1998.

ŽURNALAI, LAIKRAŠČIAI, INTERNETO PUSLAPIAI:

Bedrey R. ir kt. Wild-Mushroom Intoxication as a Cause of Rhabdomyolysis // The New England Journal of Medicine. - 2001, Nr. 11 (345), p. 798-802.
Beresnevicius G. Lithuanian Religion and Mythology // <http://ausis.gf.vu.lt/eka/mythology/relmyth.html>.
Cazaux G. Constructing Nature: On Salmon, Mushrooms, and Epistemic Cultures // Review Essay from *Journal of Contemporary Ethnography*. - 2003, Nr. 5 (32).
Dzūkijos nacionalinis parkas: <www.dzukijosparkas.lt/etnokultura.htm> (2004-9-30); <www.dzukijosparkas.lt/gyvenvietes.htm> (2004.9.30).
Jankauskienė A., Musteikytė D. Akyli grybautojai gardžiais valgiais mėgaujasi ir žiemą // Lietuvos Rytas. - 2004, Nr. 217 <www.lrytas.lt>.
Jankauskienė A. Grybų šventė Dzūkijoje tampa tarptautinė // Lietuvos Rytas. - 2004, Nr. 224.
Jonušienė D. Rinkti abejonių keliančius grybus – menkas malonumas // Lietuvos Rytas. - 2004, Nr. 223 <www.lrytas.lt>.
McCannon J. Vėlės // Encyclopedia Mythica <www.pantheon.org/articles/v/veles/html>.
Ross, Darius James. Low-budget vacation offers pastoral charm // The Baltic Times. - 2000, August 2.

A Diabolic Digression: Death Caps, Boletuses, Russulas

Eglė TRINKAUSKAITĖ-JOHNSON

Since the dawn of time Lithuanians have been gathering edible mushrooms. This paper views the secular practice of mushroom gathering as an uninterrupted continuation of the Ancient Baltic religion. As a Roman Catholic country, Lithuania does not cease to be "pagan" in its desacralized everyday ways. On the surface, mushroom gathering appears as one of Lithuania's favourite pastimes, a form of relaxation, a gastronomic obsession, an economic opportunity. If we examine mushrooms in the context of the Ancient Baltic tradition, Lithuania's relationship with mushrooms appears to be more complex and religiously meaningful. Mushrooms help us to remember and to recover the deep layers of Lithuania's Indigenous Religion by opening up a vital religious dimension – materiality of religion. This dimension is not consciously known to modern Lithuanians, who do not think of material aspect of the Ancient Baltic tradition in terms of religion. Mushrooms help us to unveil the camouflaged sacred reality of everydayness and to see the material exchanges that govern it. The way that Lithuanians relate to mushrooms reveals a richer sense of the local Sacred that is unique to this place. Through the use of stories and myth, the presentation links mushrooms with the chthonic realm of the mischievous god of the dead *Velnias*. The paper concludes with a story about Lithuanian response to the Western scare regarding poisonings from *žaliuokės*, the Yellow-knight fungus.

Religion Department, 501 Hall of Languages, Syracuse University, Syracuse, NY 13244, USA, el. p. egjohnso@mailbox.syr.edu

Gauta 2005 06 06, įteikta spaudai 2006 05 10